Milan Jankovič

Nad Werichovým vyprávěním Osudů dobrého vojáka Švejka

> Švejkova mánie vyprávět na každém kroku nesmyslné historky ... má v sobě rozkoš, potěšení z vyprávěného, navíc je při svém dadaismu epičností pravou. Spočívá sama v sobě.
>
> Růžena Grebeníčková

Chtěl bych po letech potvrdit platnost výroku Růženy Grebeníčkové, který jsem uvedl jako moto. Platnost postřehu, který po více než dvaceti letech je stále aktuální. Je dnes dokonce aktuálnější, než byl na začátku šedesátých let. To proto, že z jedné strany byl svěží odkaz Haškova díla zavalen státním ideologismem , z druhé strany jakýmsi módním intelektuálním ideologismem, vzdalujícím se opět, i když z jiných důvodů, od vlastního způsobu bytí díla k nepodloženým zobecňujícím konstrukcím. Podle jedné z nich je třeba Švejk "slepým prorokem" vesmíru donekonečna reflektované anonymní idiocie a celý román je "epopejí blbosti" / Sylvie Richterová, Jasnozřivý génius a jeho slepý prorok, Listy roč. XIV, 1984, č. 3/. Nevím. Četl jsem Švejka mnohokrát a bylo mi s ním dobře. I když se v jeho řeči obráží a koncentruje rozpad smyslu dějin, individuální odpovědnosti, totožnosti subjektu a v jistých momentech i rozpad funkce řeči, jak dovozuje autorka. Něco d o b r é h o je v dobrém vojáku Švejkovi, pro co se k němu vracíme, není jen prorokem Apokalypsy. To potvrzuje čtenářská zkušenost. Ale tu je potřeba podrobit reflexi!

I hlasy moudré, jako hlas Chalupeckého, zůstaly rozlomeny. Švejk je Chalupeckému kvintesencí evropského nihilismu,- ale je pro něho také řečí a vyprávěním, které má svou hodnotu / J. Chalupecký, Podivný

Hašek, Kritický sborník 1983, 2 /. Jestliže však opravdu je Haškovo dílo "proudem řeči" , která "čtenáře uchvátí vlastní mocí" a v tomto smyslu "je to moderní próza", potom bude třeba hledat její hodnoty tam, kde jsou skutečně uloženy. A právě tento směr interpretace naznačoval výrok Grebeníčkové / v příspěvku Moderní román a krize epična na mezinárodním setkání prozaiků a kritiků v Praze v lednu 1963, viz Souvislosti a perspektivy prózy, Čs. spisovatel 1963/. V průběhu šedesátých let se k takovému pojetí Haškova díla přihlásila celá řada prací, také moje Hra s vyprávěním /ve sborníku Struktura a smysl literárního díla, 1966/. Přesto zůstalo, jak se zdá, toto pole nedoorané a v dalším průběhu haškovského bádání skoro opuštěné. Na druhé straně však další výrazná literární díla založená na orálním stylu, díla pojatá právě jako "proud řeči", u nás především nové texty Bohumila Hrabala, zpětně ozářila to, co bylo a co zůstává v Haškově vrcholném díle tak živé. Zvolil jsem tentokrát k tomuto živému jádru cestu oklikou. Chtěl bych podat do jisté míry kontrolovatelnou zprávu o tom, jak na mne zapůsobilo Werichovo vyprávění Osudů dobrého vojáka Švejka. Omlouvám se, že zatím nabízím jen úryvek z práce, kterou si nechávám do důchodu.

Na sedmnácti deskách Supraphonu vypráví Jan Werich Osudy dobrého vojáka Švejka. I když je Haškův text přednesen jenom zčásti, výběrově, dává přednes dostatečnou představu o tom, které hodnoty díla považuje interpret za rozhodující. Werichovo podání tak vstupuje do nekončící řady interpretací Haškova Švejka a uchovává si v ní - i vzhledem k příspěvkům zcela nedávným - svou váhu.

Pokud jde o postavu Švejka, vyjádřil Jan Werich své stanovisko přímým výrokem : " Švejk přece není hrdina negace. Švejk je kladný člověk, Švejk ví, co chce. Ví, kde je rozum a kde je hloupost."/Viz R. Pytlík , Švejk dobývá svět, 1983, s. 86-7./

Zajímavější než tento úhrnný soud je ovšem sám Werichův přednes. Přesvědčil mne mimo jiné poznovu o tom,že jisté významové a hodnotové

potence textu se mohou plně uplatnit jen v prožitku utváření díla. Zvuková realizace nás k němu obrací už proto, že sama je tvorbou, volbou a hierarchizací, která významy a hodnoty textu vždy znovu otvírá a uvádí do pohybu. Co když v tomto pohybu a právě jen v něm /ať už nám jeho spoluprožívání navodí hlasitý přednes nebo tiché čtení/ vydává dílo svůj podstatný smysl , který je na výsledné významy neredukovatelný, svůj energetický význam, vždy bohatší i hlubší než jsou významy ustálené ?

Úhrnný dojem z poslechu Werichova vyprávění se mi zkoncentroval do protikladu : jak to, že navzdory všemu , o čem se zde vypráví a co samo o sobě není většinou nijak potěšitelné, navzdory obludnosti dějin, která se ukazuje v karikujícím zrcadle bezperspektivní všednodennosti, neopouští nás po celou dobu poslechu nepochybné, přímo bytostně zakoušené vědomí převahy životního kladu ? Tento význam nám nemůže být vnukán ničím jiným než silou epického a komického ztvárnění životní látky, ztvárnění aktualizovaného přednesem. Hašek ovšem usiloval též o "historický obraz určité doby" / Doslov autorův k prvnímu díli V zázemí/ Jeho vidění skutečnosti - a tento význam je v tvaru díla také zabudován- se vyhýbá idealizaci a prezentuje se jakoby bez úběžníku nějakého vyššího smyslu. Odtud také pocházejí mnohá nedorozumění : přístup převážně tematický zůstává nad hodnotovým světem Osudů dobrého vojáka Švejka s prázdnýma rukama, anebo zdůrazňuje jen destruktivní náboj knihy. Jan Werich aktualizoval jiný přístup : všeho se zde viditelně /či spíše slyšitelně/ dotýká formující aktivita, která svět předvádí i soudí, ale především tak, že nám jej znovu po svém vytváří. Do světa takto předvedeného se ovšem vejde i akcent osvobodivé distance, přesahu přes pouze dané, který by byl jinak pro autora netematizovatelný.Je to někdy jenom sama řeč, v níž se rozsvětluje neumrtvený život, v níž přežívá / v silném slova smyslu, jako odolnost, ne jako skrčení !/ identita přirozených světů, bezpočetných , neznámých, a přece ne anonymních. Světů vzdálených, a přece blízkých, posilujících lidskou naději. Tuto

pulzující tkáň Haškova textu nám odkrývá Werichovo vyprávění.

Přejdeme teď od celkového dojmu k podrobnějšímu pozorování. Nebude systematické, omezí se na několik sond, které by měly určitěji ukázat, co vlastně Werich s Haškovým textem dělá, jak jej podává, které kvality a významotvorné možnosti textu aktualizuje. Uvědomuji si předem nejrůznější nedostatky svého pokusu. Budu se zabývat realizací textu hlasem přednašeče bez dostatečné opory v nějaké vyhovující teorii deklamace ; nejednou budu muset vystačit s charakteristikami zase jenom dojmovými. Stranou mého výkladu zůstane také tvůrčí osobnost Jana Wericha, i když je samozřejmé, že právě Werichovo vidění světa a jeho osobité tvůrčí gesto rozhodlo o tom, odkud a jak byl Haškův text ve svých významech a hodnotách znovu otevřen. Předmětem mého pozorování zůstane Haškovo dílo postavené do určitého světla způsobem Werichova podání.

Nejdříve bych se měl vyjádřit k výběru a uspořádání přednesených částí textu. Bylo by to však více než problematické. Werichův vliv na výběr právě těchto a ne jiných pasáží, vypouštění celých rozsáhlých bloků textu, celých kapitol, nebo zpřeházení jejich následnosti, často nelogické / tak například předčítá jednoroční dobrovolník Marek úryvky ze svých dějin batalionu dřív, než je vůbec ustanoven "bataliongeschitsschreiberem" atp./ nelze dnes prokázat. Musíme se spokojit tím, co je uvedeno na obalech desek. Většinu z nich "vybral a sestavil" Jiří Šrámek. Ten měl také na starosti režijní realizaci desek. Režijní realizaci snímků /zřejmě především technickou/ obstaral u řady nahrávek ing. Josef Cincibus. Nahrávání Werichova vyprávění trvalo s přestávkami od roku 1954 do roku 1969 . Desky vycházely až do roku 1981.

I když zůstává Werichův podíl na výběru a uspořádání neprokazatelný, můžeme snad přece jen konstatovat, že celková režijní koncepce nahrávky Osudů dobrého vojáka Švejka v něčem podstatném Werichovi vyhovovala. Poskytovala mu především příležitost představit v bohatém rozlišení mluvené řeči celé univerzum životních zkušeností, sociálních postojů,

lidských povah i nálad. V nebývalé míře /oproti divadelním a filmovým inscenacím/ jsou ve výběru zastoupeny poměrně statické pasáže a kapitoly o odjezdu ešalonu na frontu, konverzace, zábava a vyprávění vojáků, zpestřované vnějškově jen drobnými konfliktními epizodami, které většinou stejně jsou založeny na slovních potyčkách a konfrontacích. S chutí je podávána též parodie jazyka úředních zpráv, novinových článků, propagandistických projevů, karikatura deformované češtiny rakouských důstojníků ; autenticky je předváděno opilecké blábolení, chaos telefonních rozhovorů atd. Zdá se, že tyto vrstvy textu nebyly předtím ještě nikdy tak výrazně uchopeny uměleckou interpretací jako v přednesu Jana Wericha. Jejich oživení je natolik sugestivní, že nám vlastně ani příliš nevadí zpřeházení chronologické posloupnosti předčítaných pasáží. Ty jednotlivé průřezy mnohohlasou skutečností obstojí ve Werichově interpretaci samy o sobě. A dávají nám i pozapomenout na slavné a vždy znovu vděčně se nabízející scény, které zde nenajdeme / Švejk v blázinci, Katy u nadporučíka Lukáše apod./. Pro zajímavost ještě jedno porovnání : celý první díl Osudů, patnáct kapitol, se ve výběru směstnalo na třech dlouhohrajících deskách. Budějovická anabaze /spolu se Švejkovými nehodami ve vlaku/ obsazuje ve Werichově vyprávění celé dvě desky. Na způsob podání Švejkovy budějovické anabaze se teď podíváme důkladněji.

Daleko určitěji než v celkové koncepci výběru a sestřihu vyprávěných kapitol se Werichovo pojetí Haškova díla uplatnilo ve vlastních kvalitách přednesu. S jistým rázem Werichova vypravěčství pak souvisejí drobné úpravy původního textu ; připisujeme je Werichovi, i když ani u nich nemůžeme podíl režie nahrávky zcela vyloučit. Jisté je, že tyto drobné změny textu vykazují společnou a osobitému způsobu Werichova přednesu vyhovující tendenci. Lze ji jednoduše pojmenovat jako p o s u n H a š k o v a t e x t u b l í ž e k p o d o b ě m l u v e n é ř e č i.

Tento posun se musel v prvé řadě projevit v řeči autorského vypravěče, v pásmu autorského textu, který byl charakterizován - v protikladu k živosti přímých řečí - jako nevýrazný a šedý / Viz Fr. Daneš, Příspěvek k poznání jazyka a slohu Haškových "Osudů dobrého vojáka Švejka, Naše řeč , 1954 , 3-6 /. Werichův přednes tento protiklad -alespoň v jazykové rovině - oslabuje. Postačí letmé srovnání přednesu s původním textem, třeba jen v rámci zvolené kapitoly Švejkova budějovická anabaze, abychom se přesvědčili, jak často zde přispívají k živějšímu vyjadřování změny hláskové, tvarové i syntaktické, volba jiného slovního výrazu, případně vynechávky nebo doplňky. Následující příklady patří k různým kategoriím takových změn, prokazují však tutéž tendenci / cituji a stránkování uvádím podle vydání v Čs. spisovateli z roku 1980, svazek I/:

být obklíčen nepřáteli místo být obklíčeným nepřáteli /298/

o tom m. o čemž /298/

už m. již /298/

když mu vyřídil pozdrav m. když vyřídil mu pozdrav /302/

ve kterém m. v němž /314/

se ševcovskými mistry m. s obuvnickými mistry /324/

a připojil k tomu m. připojiv k tomu /325/

(Přechodníkové konstrukce ponechává ovšem Werich tam, kde mohou mít stylistický efekt : udav fingované jméno /320/, nebo : Což kdyby, použiv jeho noční nepřítomnosti, ten tady prchl /325/.)

Přidává k výrazu pro forma ještě vysvětlující aby se neřeklo /326/. Vynechává naopak, například hned v prvním odstavci kapitoly, složitější rozvíjení věty : nebo všichni ti loupežní kmenové, kteří přišli /298/.

Podobně nahrazuje knižní a toporné vyjádření : a konečně, chtěje nabýt úplné jistoty toho, co jen tušil, řekl prostým obratem : a jako pak povídá /328/.

Podobný účinek mají další takové změny : byl optimista m. byl optimistou

a obvinil ho m. obviňuje ho /337/

a zařval tak m. zařvav tak /337/

vodněkud zdola m. odněkud zdola /337/

že je /pouta/ musí opět odepnout m. odepjat /338/

Rozdíl mezi autorskou řečí a přímou řečí postav, který patří k základním stylovým charakteristikám Haškova díla, zůstává ovšem nadále patrný. Spíše se těmi drobnými úpravami získává něco navíc : dojem živosti samotného aktu vyprávění, který ve zvukové realizaci ovládá všechna pásma textu, zatímco při tichém čtení si samostatnou existenci autorského vypravěče příliš neuvědomujeme /ustupuje záměrně do pozadí a projevuje se jako nenápadný doprovodný hlas/.

Živá podoba mluvené řeči je společným jmenovatelem textových změn také v pásmu přímých řečí, kde ovšem Werichovy úpravy jen posilují, důsledněji realizují stylové zaměření textu. K tomu se ještě vrátíme.

Jestliže na úrovni drobných jazykových změn Werich obě pásma /autorskou řeč a přímé řeči postav/ sbližuje, zesiluje kontrast mezi nimi na jiné rovině, ve vlastním přednesu. Zatímco řeč autora je přednášena většinou klidně, neutrálně, v přímé řeči se nám představují jednotlivé postavy s co největší výrazností. Ve Švejkově budějovické anabazi vystupuje celá řada postav rozlišených zvláštnostmi mluvního projevu : hodná babička, nedůvěřivý pantáta Melichárek, opilý harmonikář, dezertéři ve stohu, družný vandrák, starý ovčák, bába Pejzlerka, Pepek Vyskoč a ovšem také četníci v Putimi a v Písku. Jsou to, pravda, převážně epizodní postavy nebo figurky, které se ve vyprávění jen mihnou, které však samy také vyprávějí, rozmlouvají, vedou svou řeč. Werichovo vyprávění nenechává upadnout ani ty nejdrobnější figurky, které se projeví třeba jen několika větami, do bezvýrazné anonymity. S rozdílností jejich projevu si Werich přímo s rozkoší /vypravěčskou nebo hereckou ?/ pohrává. Předvádí ta rozlišení hlasem, timbrem, intonací, expirací, artikulací, tempem, ale také vynalézavou doprovodnou hlasovou mimikou

či gestikulací, napodobením bezprostředního průběhu řeči /zadrhnutí v řeči, opakování, připadnutí na pravé slovo/ ; uplatňuje široký rejstřík nejrůznějších deformací jazykových zvukových složek i doprovodných nejazykových zvuků /smích, uchichtnutí, krkání, chrapot,polykání mezi slovy, obtížný dech std./.

Zmíněnými prostředky jsou jednotlivé postavy co nejurčitěji, byť jenom ve zkratce a v náznaku, charakterizovány /sociálně,individuálně, co do okamžitého psychického stavu/. Jsou však tímto způsobem zároveň představeny ve znějícím mnohohlasu, jehož zážitek patří k rozhodujícím hodnotám Werichovy realizace. Každý hlas v této polyfonii ožívá sám o sobě, není jen detailem, který sehraje svou prokreslující úlohu a zmizí v celku. Celek a jeho smysl zde trvá jenom v té bohaté rozlišenosti hlasů. Tento podstatný rys Haškova díla vyzvedla Werichova interpretace jako málokterá jiná. Mnohohlas života v jeho šíři a protikladnosti v ní opravdu zaslechneme. Je nám představen svět skládající se z bezpočetných plošek malých světů. ŽE je a JAK je, převládá docela určitě na tím K ČEMU je takový svět. Ale právě to "k čemu" je nejsnadněji zfalšovatelné. To věděl Hašek a věděl to i Werich. Proto ty rozrůzněné hlasy jsou zachycovány v projevech, kde se ukazují ještě p ř e d t í m , co lze ovládat a zfalšovat, blízko svému bezprostřednímu bytí. Živá řeč je pak médiem , jímž přichází tento umělecký záměr na světlo. Kromě své funkce komunikační / v běžném slova smyslu / prokazuje tak i svou mohutnou schopnost uchovávat a sdílet identitu lidských bytostí. "Mikrokosmos různořečí" /termín M. Bachtina/ zde není jen proto, aby byly předvedeny "všechny sociálně ideologické hlasy doby" / M.M. Bachtin, Román jako dialog,1980,s.177/. Tento mnohohlas je v prvé řadě pro sebe jsoucí, epický. Teprve jako takový se stává usvědčujícím protějškem falešného společenského vědomí. Tuto jeho funkci vyhrocuje komika. Z jejích prostředků vyzvedá Werichova realizace hlavně ironii, parodii a karikaturu. Jejích rozličné odstíny, shovívavé, pobavené nebo otevřeně zesměšňující a útočné rozpoznáme ve Weri-

chově přednesu zejména tam, kde je tlumočen jazyk vládnoucí moci. Pokud však jde o postavy, které tuto vládnoucí moc na nejrůznějších stupních reprezentují, jsou jen některé z nich představeny jednoznačnou karikaturou. Také jejich hlasy se vplétají do epické polyfonie, a to nejen svými akcenty ideologickými. Dokonce i ony si uchovávají -především v řeči- nějaké zbytky svého "přirozeného světa", aniž je tím oslaben protiklad základní : "to přirozené" v člověku se stává na každém kroku a jakoby bezděčně protihráčem nepřirozeného, totiž lživého a ohlupujícího společenského vědomí.

Teprve v těchto souvislostech můžeme správně posoudit funkci textových změn, jejichž pozorováním jsme svůj výklad Švejkovy budějovické anabaze započali. Můžeme se teď vrátit k místu , kde jsme v přednesu konstatovali posun k co nejživější podobě mluvené řeči také v pásmu přímých řečí. Těch drobných úprav je i v přímých řečích dost, vlastně až nečekaně mnoho. Nemění ovšem , pouze zesilují stylovou intenci textu. Přibližují text jazykově dnešní hovorové řeči, zbavují jej zbytků neživého vyjadřování nebo autorových nedůsledností, které si při tichém čtení ani neuvědomujeme, které by však při hlasitem přednesu mohly působit rušivě. Jejich hlavní funkcí je však opět : spoluvytvářet přesvědčivý znějící mnohohlas , který je dominantou Werichovy interpretace.

Jako společné rysy nejrůznějších textových úprav v pásmu přímých řečí můžeme vytknout :

a/ důslednější uplatňování prvků obecné češtiny, a to jak u postav výrazně lidových nebo deklasovaných /babička, ovčák, vandrák aj./, tak u představitelů místní moci /strážmistr a závodčí v Putimi, rytmistr v Písku. Posuny v tomto směru zaznamenáme i v přímé řeči dobrého vojáka Švejka. Několik příkladů :

bejt m. být ; vod domu m. od domu /ve vyprávění vandrákově, 308/

tejden m. týden ; za husitskejch válek m. za husitských válek ;

s cepama m. s cepy / v řeči závodčího , 329/

ožralej m. ožralý ; kterýho m. kterého ; praobyčejnej m. praobyčejný /v řeči rytmistrově, 338, 341/

já si ty místa všechny m. já si ta místa všechna ;

vod svýho m. od svýho apod. / v řeči Švejka,312,342/

Také Werichův způsob vyslovování přibližuje všude, kde jen může, psanou podobu textu mluvené řeči :

dou přímo m. jdou přímo ; to sou m. to jsou / v řeči babičky,300/

v tomdle m. v tomhle / v řeči vandráka, 303/

Přednes rozhojňuje text o vkládaná mluvně gestická slova provázející živý hovor , jako jsou výrazy " jó, jó" , "ba jó" , "no" , "čéče" apod. Mluvní gestace je zdůrazněna nejen u postav lidových / pantáta Melichárek, vandrák /, ale rovněž v řeči strážmistrově nebo rytmistrově / například : Nó , co vidíte, od nás na jih, nó, je Protivín ; nebo kde jen, prosím jich, přišli na takovou hloupost , 310, 330/.

b/ Dále můžeme zaznamenat tendenci k dialogizaci textu, občasné vypouštění uvozovacích vět a přechod k reprodukci živého rozhovoru postav. Takových úprav není v přednesu tolik, aby výrazněji ovlivnily podobu textu , přece však je jejich účinek nezanedbatelný :

" A proč nenosíte s sebou aparát ?"

" Poněvadž žádnej nemám," /zněla upřímná a jasná odpověď./

" A kdybyste ho měl, tak byste fotografoval ?" /otázal se strážmistr./

" Kdyby, to jsou ty chyby" ...atd.

c/ Někde přednes stírá hranici mezi nepřímou a přímou řečí. Určité úseky autorské řeči jsou Werichem podány jako přímá řeč postavy, o níž autor mluví / například : a Švejka napomenula, aby si aspoň zapjal poklopec, když vidí ženskou - poslední slova zaječí bába Pejzlerka přímo,328/. Podobných případů je víc; na některé ještě narazíme.

Detailnější pohled věnujeme dvěma epizodickým postavám: babičce a švarcenberskému ovčákovi.

Babička, která zastaví Švejka na cestě od Květova do Vráže, se představí lidovou řečí s prvky jihočeského nářečí / viz Daneš,1954,s.138/.

Werich podává text takřka doslovně. Výrazně člení promluvové úseky a dává tak vyniknout jadrnosti pojmenování / " a voni ho z toho urlábu vyzdvihli"/. Posiluje , především pauzami v přednesu a změnou tempa, dojem bezprostřední, jakoby nastavované mluvy a jisté neurovnanosti logikou plně neovládaného, ale názorného projevu / "von je vod mojí neteře příbuznaj, a vodjel" ; nebo : "Už psal z fronty, že je raněnej, má nohu pryč."/ Ve druhém případě vynechal Werich spojku "že" před slovy "má nohu pryč", aby ještě více vynikl účinek prostého přiřazení drastického faktu.

Přednes posiluje mimiku živé mluvy. Větu " Ten měl ject do Plzně k landvér" prokreslí Werich takto : " Ten měl ject, takle, do Plzně k landvér". Podobně vkládá do místního určení, vyznívajícího v babiččině řeči v textu poněkud stroze / " na Sedlec u Horaždovic"/ hovorově gestická slova : " na Sedlec, to je u Horaždovic". Vkládanými výrazy nebo opakováním slov, příslušnou intonací i zvukovými prvky nejazykovými / několikrát se babička uchichtne tomu, co vypráví/ sugeruje přednes dojem spontánní mluvní akce : "To dou radši, počkaj, dou na Radomyšl" / v textu je : "Jdou raději na Radomyšl"/. Když babička posílá Švejka za svým bratrem, pantátou Melichárkem, opakuje a článkuje jeho jméno, jak to bývá, když ten, kdo mluví,klade na něco důraz nebo chce, aby mu bylo dobře rozuměno. Podobně, ale v jiném tónu, oživuje Werich svým přednesem babiččinu radu, aby si Švejk koupil v Malčíně kořalku na cestu. Zdůvodňující vedlejší věta poněvadž do Radomyšle je dlouhá míle má v textu podobu polopřímé řeči; předpokládáme, že ji vyslovila babička, ale v textu je obsažena /bez grafického rozlišení/ v řeči autora. Werich pozvedne závěrečné svěží pojmenování z roviny autorského textu a přednese je jako babiččinu přímou řeč se všemi náležitostmi jejího osobitého spádu a zabarvení : poněvadž do Radomyšle, tam je dlouhá míle, dlouhá míle, vojáčku .

Epizodické setkání vojáka Švejka s dobromyslnou babičkou zasvítí dík takové aktualizaci dalšími skrytými významy. Jeden z nich je :

tady je Švejk doma. Werich tento význam naznačuje mimo jiné tónem Švejkových kupodivu lakonicky stručných replik. Švejk se v nich přizpůsobuje zjevným oproštěním své řeči světu těch, s nimiž se na cestě tímto krajem setkává : " Ale jdu vám, babičko, do Budějovic k regimentu, do tej války", říká Werich tak, jako by se ti dva potkali v nějaké pohádce.

Řeč epizodických postav přechází někde ve vyprávění. Týká se to starého švarcenberského ovčáka i družného vandráka, který přivede Švejka k ovčákovi na nocleh. Zejména v projevu starého ovčáka dává Werich naplno vyniknout tvořivé síle řeči. Když ovčák vypráví o tom, jak jeho dědeček dezentýroval a jak mu za to ve Vodňanech rozsekali prdel , jak potom dědeček starýho Jareše dostal v Písku za zběhnutí prach a volovo, jak musel nejprve běžet ulicí vojáků a dostal šest set ran holema, máme při poslechu Werichova přednesu zážitek ze samotného aktu vyprávění. Stařecká, trochu plačtivá intonace ovčákova, jeho deformovaná výslovnost provázená skučivými zvuky obtížného nadechování, všechny ty průvodní příznaky ovčákova stáří jsou zapojeny Werichovým vypravěčstvím v originální podání, které je při všech zmíněných deformacích neobyčejně plastické, přiléhavé v pojmenování, přehledné v členění představ, vemlouvavé v důrazech a intonacích. Ty prvky deformující ve Werichově přednesu neruší, naopak přispívají k tomu, že v ovčákově mluvě, v jeho vyprávění vyvstávají jednotlivé významy a významové souvislosti jakoby ještě neopaštěné aktem formování. Stačí si poslechnout , jak Werich říká ovčákovo : " takže smrť byla, smrť byla pro něho vodlehčením a vykoupením " ! Werich opakuje výraz "smrt byla", smrt vyslovuje jako "smrť", vyzvedá nevšedním důrazem a intonací slova "vodlehčením" a "vykoupením", aby význam těch slov se doslova zrodil v proudu řeči. Hlasová realizace se zde nevyčerpává charakteristikou p o s t a v y , nýbrž představuje nám v y p r a v ě č e .

Všude tam, kde se mluvní akt uvolňuje, kde si vyprávění začíná vytvářet vlastní prostor, je Werichův přednes "při tom", připoutává ke kreativní složce vyprávění samoúčelnou pozornost. Tak například hravě zdůrazní ovčákovo neobvyklé vyjadřování "jak nám vypravovávali" ještě dalším posunem : " jak nám vypravovávávali" - a vychutná ten výraz hned dvakrát za sebou. Podobně si Werich s neskrývaným potěšením pohrává s ovčákovým vyslovováním jistých slov : "napolionský vojny", "kníže Švancnberk". Také však s jeho intonací, která vymalovává významy určitých slov jakoby ve stylu naivistického malíře / poslechněte si , jak říká " v takovým kočáře" nebo "ten mladej, ten knížecí smrkáč, smrdí samým automobilem" !/. Werichovo hravé zdůraznění takových prvků nevylučuje úsměv na tváři posluchače, spíše ho přivolává, ale není zaměřeno ke karikatuře, nýbrž k prožitku autenticity předváděného hlasu, a ovšem i k prožitku té mluvní akce samé.

Nezapomenutelně přednáší Werich ovčákovo proroctví, že to císař pán nevyhraje, protože se nedal, jak slíbil, korunovat. Když mluví o císaři, změní se ovčákova intonace : rozvlní ji rozčílené důrazy na každém slově : " Když si / lumpe / starej / slíbil,/ že se dáš / korunovat,/ tak si měl držet slovo." Rozdrážděná, poskakující intonace se po chvíli vyrovná a úplně jiný, skoro něžný tón ovládne větu : " po tejhle válce že prej bude svoboda..."

Přechod od živé mluvy k osamostatňujícímu se vyprávění, které předvádí též samo sebe, je ve Werichově interpretaci plynulý. Jako by se mělo ukázat , že tvořivá síla vyprávění je zakořeněna v půdě přirozené řeči, že však také naopak řeč může kdykoliv překročit hranice pouhého dorozumění o věcech a zakládat prostor, jemuž vládne ten, kdo mluví.

V probírané kapitole je pasáž, která ukazuje, jak i pro starého ovčáka je vyprávění něčím víc než jen zprávou o tom, co se stalo. Jde o dialog, v němž se ovčák vyptává Švejka, kterého omylem považuje za

dezertéra, jak vlastně utekl z vojny. To, co chce slyšet, není jen výpověď o události samé, nýbrž je to určitý sled motivů a pojmenování; ovčák je Švejkovi přímo napovídá. Švejk sice zůstává i v tomto případě lakonicky stručný, ale přihrává té proměně faktů / třeba jen domnělých/ v akt vyprávění. V tomto smyslu vyznívá Werichova interpretace, která kromě jiného posiluje intenci textu vloženým naléhavým "povídej" :

"Přelez si zeď ?"

" No, jinudy nešlo, dědečku."

" A varta, povídej, varta byla silná ? A střílela ?"

" Ano, dědečku."

Jako bychom se teprve v určitých slovech a v určitém jejich sledu mohli dotknout skutečnosti samé, vracet se k tomu , co se stalo, bez omezení času.

Dobrý voják Švejk v těchto pasážích knihy nevypráví. (Až tehdy, když ho závodčí odvádí do Písku, vypráví mu po cestě o řezníkovi Chaubovi, který chodil až do rána kolem Palackého pomníku, a rytmistrovi v Písku uvádí příměr s hostinským Rampou, že je to marné někdy něco někomu vysvětlovat.) Je to podivné. Právě tam, kde je mezi svými, kde na každém kroku je obklopen živou řečí, sám nevypráví, omezuje se na to, že přitakává. Nemá potřebu posunout danou situaci nebo cizí řeč jinam, do prostoru svého vyprávění, do zcizujícího a zároveň přivlastňujícího kontextu, epického, parodického, ironického, jak to jinde dělá napořád. Není co posunout. Švejk je tam, kam jindy jeho řeč odkazuje : uprostřed přirozených světů drobných lidí, v jejichž řeči ještě přetrvává blízkost tomu, jak věci jsou, a také původní síla uchopit věci v řeči a přenést je do prostoru vyprávění, v němž skutečnost nepřestává platit, ale je přisvojena, prolnuta obrazem toho, kdo vypráví. Akt vyprávění předvádí nejen věci a události, to co se stalo, ale také svou vlastní svobodu.

A tak Švejk , i když je v této kapitole mimořádně zdrženlivý /přitakává těm přirozeným hlasům kolem sebe, aby se ukázaly jako přiro-

zené, a přitakává ovšem svým způsobem také hlouposti -třeba Flanderkově - , aby se ukázala jako hloupost/, je právě při své budějovické anabazi postaven do světla, na které bychom neměli zapomenout .
Tady se ukazuje jeho zázemí : v autentické řeči, v níž se uchovává rozrůzněný, na žádné zjednodušení neredukovatelný život, a v tvořivém vyprávění, v němž může vypravěč vládnout i tomu , co nás ovládá.